

НЕЗНАЙОМИЙ ЗНАЙОМИЙ (ДО 120-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ П. І. КОТОВА)

Рибін С. В., професор, заслужений діяч мистецтв України

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація. Стаття присвячена впливу академіка Академії мистецтв СРСР П. І. Котова, який з 1949 по 1953 роки керував батально-історичною майстернею у Харківському державному художньому інституті, на розвиток харківської художньої школи.

Ключові слова: харківська вища художня школа, П. І. Котов, творчі досягнення і вплив.

Аннотация. Рыбин С. В. Незнакомый знакомый (К 120-летию со дня рождения П. И. Котова). Статья посвящена влиянию академика Академии художеств СССР П. И. Котова, который с 1949 по 1953 годы руководил батально-исторической мастерской в Харьковском государственном художественном институте, на развитие харьковской художественной школы.

Ключевые слова: харьковская высшая художественная школа, П. И. Котов, творческие достижения и влияние.

Annotation. Rybin. S. V. Unknown acquaintance (To 120 years from the day of birth of P. I. Kotov). The article is devoted to influencing of P. I. Kotov – academician of Academy of arts of USSR, which managed a battle-history workshop in the Kharkiv state artistic institute from 1949 to 1953 year, on development of Kharkiv artistic school.

Keywords: Kharkiv high artistic school, P. I. Cotov, creative achievements and influencing.

Постановка проблеми. Коли після певного, доволі розтягнутого періоду історії чи життя, звертаєшся до питання внеску або впливу окремої особистості до будь-яких подій або явищ, – а, особливо, коли мова йде і про навчальний заклад, і про художню школу як поняття, – не завжди можна чітко визначити міру і значення особистого внеску або впливу цієї людини. Але ж і для історичної пам'яті, і для об'єктивного визнання ролі тієї чи іншої особистості варто не тільки не виводити її з науково-історичного обігу, але й просто не забувати імена тих, чий внесок того вартий.

Аналіз останніх публікацій, якщо про їх існування взагалі можливо говорити, свідчить, що окремих монографій ані самого П. І. Котова, ані про його життя не видавалось. Є, щоправда, численні згадки у довідковій літературі та окремі спомини в Російській Федерації. Основним джерелом даної публікації є зустріч, яка відбулася на початку лютого 2009 року в Харкові з онучкою художника – Мариною Іванівною Мозговенко-Котовою, яка люб'язно надала біографічні довідки, фотоматеріали та інші відомості про свого діда; особисті спогади О. В. Вяткіна про свого вчителя і власні, ті, що запам'яталися, враження про П. І. Котова, що автор чув від тих, кого вже немає...

Зв'язок роботи з важливими науковими та практичними завданнями полягає у виконанні комплексного плану науково-дослідницьких робіт Харківської державної академії дизайну і мистецтв і сприятиме науковій та історичній досконалості навчального процесу майбутніх художників і дизайнерів.

Формулювання цілей статті. Напередодні святкування 120-річного ювілею Петра Івановича Котова, мистецькій громадськості Харкова варто вживати заходи щодо гідної підготовки і відзначення цієї дати, шляхом інформування наукової громадськості і студентської спільноти про цю неординарну людину.

Виклад основного матеріалу. Незабаром харківська вища художня школа, яку уособлює зараз Харківська державна академія дизайну і мистецтв, відмічатиме 90 річницю від дня свого заснування (1921 рік). Напередодні такого значного ювілею варто ще раз згадати про тих людей, тих яскравих особистостей, які або стояли біля витоків харківської художньої школи, або зробили вагомий внесок в її розбудову та розвиток, надали їй значного авторитету.

До створення харківського художнього закладу приклали руки багато видатних діячів ХІХ – початку ХХ століть не тільки Харкова, але і тодішньої російської імперії. Що стосується особистостей – то майже усі історики та мистецтвознавці згадують у першу чергу Марію Дмитрівну Раєвську-Іванову (засновницю приватної школи малювання у Харкові 1869 року) та Іллю Юхимовича Рєпіна. І хоча наш знаменитий земляк ніколи не викладав у Харкові, але він завжди опікувався станом художньої освіти Харкова, прикладав чималих зусиль для її покращення. Саме він, коли став професором Академії і відвідував свою Батьківщину – Чугуїв, забезпечив харківську міську

тоді ще школу малювання наочними посібниками (зразками академічних рисунків Академії), котрі і зараз зберігаються у теперішньому вищому навчальному закладі.

Головний внесок І. Ю. Рєпіна полягав все ж у тому, що саме його учні, вихованці Санкт-Петербурзької Академії мистецтв, на початку ХХ століття вплинули на створення харківської художньої школи і як поняття, і як навчального закладу.

Становлення навіть середнього навчального закладу у Харкові – художнього училища – попередника інституту, а згодом академії – було достатньо непростим.

«...Імператорська академія мистецтв, ознайомившись з клопотанням Харківського міського управління про перебудову рисувальної школи (М. Раєвської-Іванової) у художнє училище, о прийнятті його у ведення Академії та про відпустку з коштів Академії 40000 карбованців на побудову нової будівлі, постановила у 1907 році обмежитися поки художніми класами та відкласти остаточну реформу школи доки закріпляться справи художньої освіти...»

Однак і у 1910 році рада Академії констатувала: *«Не замечается никакой перемены в сравнении с прошлым годом. Ни в каком отношении школа не шагнула вперед. Живописные работы страдают белесоватостью колорита. Композиция в принципе хороша, но проводится она слишком торопливо и недостаточно строго. Ученики переводятся из класса в класс слишком рано. Неподготовленность видна особенно в работах натурального класса, как рисовального, так и живописного...»* (Звіт ІАМ за 1910 рік. СПб. 1911. С. 27).

Критично характеризував стан справ у Харкові і сам І. Ю. Рєпін, який усім серцем прагнув створення в Україні кращої художньої школи. Це яскраво виявилось в одному з його листів 30 квітня 1913 року своєму учню С. М. Прохорову у відповідь на його бажання переїхати з Томська до Харкова: *«Дорогой Семен Маркович! И какую ошибку Вы хотите сделать: переехать в Харьков!!! Харьковская школа самая сомнительная... Уверен, что Вы там долго не уживетесь и пожалеете о Томске...»* (Новое о Рєпине. С. 232).

Але призначений 1912 року на посаду першого директора Харківського художнього училища один з учнів Рєпіна, Олександр Михайлович Любимов, сформував колектив викладачів художніх дисциплін з вихованців П. П. Чистякова, К. Савицького, В. Маковського, І. Ю. Рєпіна і Д. М. Кардовського: *«Весь педагогичный персонал був з тих, хто закінчив Академію мистецтв і затверджувався на роботу в Харківському художньому училищі Радою Академії мистецтв»* – згадував також учень Рєпіна – О. О. Кокель.

Харківське художнє училище було підпорядковане Петербурзькій Академії мистецтв і звітувалося влаштуванням художніх виставок разом з усіма художніми училищами старої Росії. Училище існувало за правилами, зазвичай установленими традиціями академічного реалізму, які привнесли в нього випускники Академії. Тому й не треба дивуватися, що вплив, безпосередній

та навіть і опосередкований, на харківську художню школу таких яскравих представників академічної школи, як той же Ілля Рєпін, або Генрік Семирадський, який за походженням також харків'янин, був надзвичайний.

Достатньо навести прізвища батьків-засновників харківської школи, які одержали освіту у Петербурзькій академії: М. Федоров, М. Пестриков, К. Пинеєв, О. Любимов, О. Титов, С. Прохоров, Г. Горелов, О. Кокель, – погодьтесь, для молодого харківського навчального закладу – вражаючий склад! Саме вони прищепили харківській школі реалістичні традиції та чимало цінних здобутків тодішньої Санкт-Петербурзької академії.

Зважаючи на бурхливий характер епохи 20-х років, перший масовий випуск у харківському художньому інституті відбувся лише 1929 року і серед перших випускників – живописців і графіків – відомий пізніш професор, Заслужений діяч мистецтв України Сергій Фотійович Бєсєдін, який усе життя присвятив педагогічній діяльності в інституті; професор Й. Дайц, відомі художники Б. Бланк, О. Довгаль, М. Котляревська, М. Фрадкін, М. Штаерман та інші. Професорсько-викладацький склад харківського навчального закладу став поповнюватися у тому числі і за рахунок власних випускників.

Напередодні другої світової війни основою підготовки митців у Харкові, як і всюди в СРСР, було індивідуальне навчання в творчих майстернях. Майстерні на той час очолювали М. Самокіш, С. Прохоров, Л. Крамаренко, М. Козик, О. Хвостенко-Хвостов, В. Касіян (майстерня графіки), Л. Блох (майстерня скульптури).

З початком війни інститут був евакуйований до Самарканду. Але багато викладачів і студентів пішли на фронт, багато з них загинуло, було поранено і вже не повернулося до інституту. До Самарканду були евакуйовані московські, лєнінградські, київський та харківський вищі навчальні художні заклади.

Ще в той час, коли німецькі війська не дійшли до Харкова, туди був евакуйований київський художній інститут, і на базі двох вузів був створений Український художній інститут, який адміністративно вже у Самарканді підпорядковувався Московському художньому інституту, склавши в ньому український відділ. Але варто відзначити, що провідні педагоги-художники усіх навчальних закладів працювали в усій системі одночасно.

Наприклад, С. Герасимов проводив заняття не тільки зі студентами московського і лєнінградського інститутів, але і з харківською групою; відомий український графік В. Касіян проводив заняття і з харків'янами, і з москвичами-графіками тощо.

Після визволення Харкова від німецько-фашистських загарбників Харківський художній інститут вже наприкінці 1943 року відновив свою роботу в рідному місті. Директором став його колишній вихованець, відомий український художник Сергій Фотійович Бєсєдін.

Робота інституту того періоду була підпорядкована налагодженню навчального процесу, а також пропагандистсько-політичній допомозі фронту. З 1945 року відновився випуск фахівців, хоча за три перші повоєнні роки

дипломні роботи спромоглися захистити лише дев'ять осіб. Налагоджувалася робота живописного, графічного, театрального та скульптурного відділень, тобто така структура, що вже склалася у навчальному закладі до війни.

По закінченні війни до інституту почали повертатися колишні студенти, мобілізовані на фронт – серед них Євген Павлович Єгоров, майбутній ректор (керував інститутом з 1972 до 1985 рр.), В. Парчевський, В. Петров, С. Солодовник, Б. Жуков, В. Віхтінський, М. Гнойовий, О. Вяткін та багато інших.

У другій половині 40-х та на початку 50-х років в інституті викладали представники старшої генерації майстрів – професори С. Прохоров, О. Кокель, Б. Косарев, доцент Г. Бондаренко, а також колишні випускники С. Беседін, Д. Овчаренко, М. Дерегус, В. Мироненко, О. Любимський, Л. Чернов. У ці роки в інституті викладали відомі художники Російської Федерації професори М. Авілов, П. Котов, а також професор кафедри рисунка Московського художнього інституту ім. В. Сурикова – І. Лейзеров.

Ось саме на цьому місті треба зробити паузу, бо серед прізвищ москвичів – головний персонаж даної статі. Мова йде про Петра Івановича Котова – дійсного члена академії мистецтв СРСР, Заслуженого діяча мистецтв РРФСР, Лауреата Сталінської премії (1889 – 1953 роки життя).

Автор цієї публікації, скільки себе пам'ятає, як студента інституту, а потім викладача кафедри рисунка, – часто чув від представників старшого покоління професорів-ветеранів – спогади про цю майже легендарну для харківського навчального закладу особистість.

Тих людей, які знали П. І. Котова особисто, вже майже не залишилося. Принаймні в харківській академії зараз працює тільки один студент з майстерні батально-історичного живопису, яку П. І. Котов очолював наприкінці 40-вих і до 1953 року, – Заслужений діяч мистецтв України, професор кафедри рисунка Олександр Васильович Вяткін.

Нажаль, життя настільки швидко минає, що ті події, які, здавалося, відбулись ось-ось нещодавно, здавалося, от-от на пам'яті усіх учасників, але! Якщо вони не закарбовувались в документальних чи історичних джерелах (а усні спогади або апокрифи грішать неточністю), то пам'ять про події і людей, їх учасників, поступово зникає, і вже наступне покоління лишається можливості знати об'єктивну історію хоча б свого рідного навчального закладу та і людей, які зробили його таким, чим він є зараз.

Тому автор і намагається зробити спробу відновити у свідомості тих, хто причетний до вищої художньої освіти Харкова, образ цієї неординарної людини, тим більш, що в жовтні 2009 року відзначатиметься його 120-річний ювілей.

Петро Іванович Котов народився 1889 року в слободі Володимирівка Астраханської губернії в родині селянина-іконописця. Як згадував сам Котов, ще малюком він годинами сидів за спиною батька, задивляючись на його живописні вироби. Тому й не дивно, що свій професійний вибір Петро Іванович сформував для себе ще з раннього дитинства.

Слава Богу, його оточували не байдужі люди – вчителі, які рано розгледіли у хлопчика хист до образотворчого мистецтва, всіляко підтримували його жагу до прекрасного і, нарешті, змусили батька відправити сина до художньої школи. Чотирнадцятирічний юнак П. Котов – вже учень Казанської художньої школи, на той час, однієї з найкращих в Росії.

Варто підкреслити, що Казанська художня школа – це зовсім не той звичайний дитячий навчальний заклад, що ми маємо зараз в будь-якому обласному місті і, навіть, райцентрі.

Шість років навчання в Казанській художній школі створювали з учнів-юнаків професіоналів високого гатунку. В атестаті, який П. Котов одержав 11 липня 1909 року, окрім іншого надається (мовою оригіналу): *«...удостоенъ званія учителя рисованія, черченія и чистописанія в средних учебныхъ заведеніяхъ и съ правом поступленія в Высшее Художественное Училище при Императорской Академіи Художеств. Относительно вступленія въ государственную службу, чинопроизводства и льготъ по отбыванію воинской повинности онъ, Петръ Котов, пользуется, на основаніи §§ 24 и 26 того же Положенія правами лицъ, окончившихъ курсъ въ среднихъ общеобразовательныхъ учебныхъ заведеніяхъ, что подписью и приложеніемъ казенной печати свидетельствуется. Казань Іюля «11» дня 1909 года...»*

П. І. Котов: *«В Казанській школі я пробув шість років. За ці роки технічно я вже багато чим опанував в рисунку і живопису, але ясності в задачах того й іншого не було, і тільки в останній рік свого перебування в школі, я одержав справжні глибокі основи живопису і рисунка...»* (з «Автобіографії»). Далі на П. Котова очікувала Імператорська Академія мистецтв.

Варто звернути увагу, а далі в цьому неодноразово переконалися, що П. Котов завжди дуже об'єктивно і без прикрас ставився до своїх досягнень, але фраза про останній рік не випадкова.

В числі членів комісії, які підписали йому Атестат, був і знаменитий Микола Фешин, вчитель, про якого в роки Радянської влади небезпечно було навіть і згадувати (емігрував до Америки!), але Петро Іванович напише у своїй автобіографії: *«...Завдяки знанням, отриманим мною від Фешина, я відчув себе в Академії дуже твердо і відразу своїми роботами в класах посів помітне положення...»*

Ця позиція завжди супроводжатиме спогади Котова: він постійно з великою повагою і шаную згадує тих людей, завдяки яким він досяг власних успіхів. *«Першого натурника я писал у чергування професора Савинського. З тією роботою у мене пов'язані спогади про Павла Петровича Чистякова. Він та той час вже не був професором Академії, але за власною ініціативою коли-неколи з'являвся на щомісячних переглядах. Авторитет його був надзвичайний, тому його увага до будь-якої роботи розцінювалася, як найвища нагорода. І ось мій перший натурник при перегляді був особо відмічений Чистяковим і оцінений першим номером. Для мене це була велична подія і надала мені багато енергії та впевненості для подальшої роботи...»* (з «Автобіографії»).

Академічна школа, яку пройшов П. Котов, дійсно вражає. Які класні майстри, які видатні прізвища! *«Серед чергових професорів в класах найбільш цікавим був професор Ционгінський (в Харківському музеї – «Чайна роза!»), який винятково розкішно ставив моделі з пишними світловими та кольоровими рішеннями і вмів запалювати в учнях цікавість в роботі. По рисунку ж, дуже глибокі знання надавав професор Залеман. Це був видатний скульптор, що володів винятковими знаннями з анатомії, які він значною мірою передав і нам. Він категорично вимагав від нас уміння вільно рисувати на пам'ять оголену фігуру в будь-якому повороті та русі...»*

Як про звичайну подію П. Котов пише в своїй автобіографії: *«...Наприкінці першого ж курсу я був переведений в майстерні. Тепер поставала нова складна проблема – обрати себе професора-керівника. На той час в Академії було п'ять індивідуальних майстерень професорів В.Маковського, Савинського, Рубо, Кардовського і пейзажна Дубовського. Після довгих роздумів я вирішив йти до майстерні Рубо, де мене привертала головним чином можливість вивчати не тільки людину, але й самих різноманітних тварин в умовах майже повного пленеру, адже майстерня була уся скляною...»* (з «Автобіографії»).

По-перше, зазвичай до майстерень студенти потрапляли після 2-3 років навчання в класах, а П. Котов пише, що після першого ж курсу він був «переведений» до майстерні. По-друге, дійсно у студента було право написати заяву будь-якому професору, у якого б він бажав вчитися, але «обирав» все ж таки, не студент професора, а професор студента.

Ще ці спогади свідчать про надзвичайно високий рівень професійної підготовки Котова-студента, про його високі творчі амбіції і про те, як до нього ставилась професура в особі видатного баталіста Франца Олексійовича Рубо – автора неперевершених панорам «Оборона Севастополя» і «Бородінська битва», до якого в майстерню і потрапив П. Котов.

«...Під керівництвом Рубо мені довелося працювати лише рік, потім, замість Рубо, був запрошений академік М. Самокіш. Основними джерелами, де я черпав те, що мені було необхідно, були Ермітаж, Музей Російського мистецтва і виставки.

Цим місяцям я став приділяти вельми багато часу. Після довгого допитливого вивчення для мене в Ермітажі головними, керівними творами стали: «Венера у дзеркала» Тиціана, «Голова папи Інокентія» Веласкеза і «Портрет матері» Рембрандта. Ці три твори розкрили всю суть живопису...В Руському музеї я спостерігав, як розвивалося наше сучасне російське мистецтво в творах таких митців, як Ге, Рєпін, Суриков, Серов та інші...

Під впливом таких багатих і різноманітних вражень особиста творча робота стала обирати все більш складні форми. Настав важкий період пошуків та особистого незадоволення власними роботами... Я продовжував ґрунтувати свої пошуки на досягненнях великих

авторитетів. З особливою упертістю і наполегливістю я продовжував працювати з натури, відчуючи, що тільки там я одержу справжні відповіді» (з «Автобіографії»).

Варто не забувати, що часи навчання в Академії співпали з бурхливими історичними подіями світового масштабу – це був канун глобальних змін як у геополітичному просторі, так і в мистецтві. Петро Іванович знаходився у самому центрі цих подій.

Думається, що то була не просто пропагандистська акція, коли 1914 року група художників-баталістів, у тому числі і П. Котов, під орудою маестро – професора М. Самокіша, – була спрямована на театр бойових дій першої світової війни. Вони виїжджали на фронт для спостереження і зарисовок. За чотири місяці група побувала на Західному фронті, на Чорноморському флоті і Кавказькому фронті.

Ось така «пленерна» практика, яка, безумовно, впливала на подальшу долю художників-професіоналів. А так Котов згадував про свою дипломну роботу: «...1915 року я вийшов на конкурс на здобуття звання художника. Це був дуже цікавий і відповідальний рік моєї роботи. Вперше я одержав окрему велику майстерню для створення самостійної роботи, і вперше я ставив перед собою велике полотно для рішення складної жанрової композиції».

Темою для основної своєї роботи я взяв «Збір на полювання», в якій я мав виявити усі свої знання, одержані в батальній майстерні... Задачу для першої своєї картини я взяв дуже складну, але завдяки серйозній проробці ескізу і величезному матеріалу, що був зібраний з натури, мені вдалося впоратися з цією задачею достатньо пристойно.

Другу картину, меншу за розміром, я написав на основі матеріалу, зібраному на фронті, на тему «Лист з батьківщини в окопах». Картина уявляє собою внутрішність окопу, в якому група солдат при світлі невеличкого ліхтаря з жадібністю слухає вісті з рідних країв. Обидві картини в листопаді 1916 року я представив на конкурс в Академію і одержав за них звання художника і відрядження за кордон на чотири роки. Це було величезне свято у моєму житті. Закінчився складний і довгий шлях академічного навчання...» (з «Автобіографії»).

Такі довгі цитати з автобіографії П. Котова (щоправда, у власному перекладі – авт.) наведені не випадково. «Довгий шлях академічного навчання», а це 13 років – з 1903 року у Казані і до 1916 в Петербурзі – це, зазвичай, природний час задля одержання справжніх знань для нормального талановитого юнака, – сьогодні дехто вважає занадто довгим.

Але ж сила того, минулого століття, академічного навчання, полягала в міцному – на все життя – засвоєнні навчального матеріалу, придбанні всіляких умінь та одержанні професійних навичок, і, як нагорода – високе звання «класного художника» і казкова мандрівка за казенний рахунок в Західну Європу!

Повертаючись думками до тих минулих часів, згадуєш Соломона: «І це було, і це промайне», – тобто те, про що сучасна мистецька вища освіта

тільки мріє, сподіваючись на Болонські домовленості про вільне пересування студентів по Європі, колись вже було, вживалося і було природним, а тепер чомусь забулось.

Зараз, у XXI столітті, дійсно будь-хто може пересуватися по всьому світу без перешкод – аби було б щось у кишені, та й у батьків товстий гаманець, але приклад той Академії стверджує, що не «будь-хто», а той, хто заробив таке право хоч талантом, хоч потом, але – заробив! Нагадаю, що за походженням Петро Іванович, по суті, різночинний інтелігент, не був з привілейованих шарів населення, але ж академічна система надавала можливість своїм талановитим вихованцям удосконалюватися на найвищому рівні за казенний рахунок.

І не провина Котова і йому подібним, що спочатку перша світова війна, а потім революція спростувала їх і їхніх академічних професорів плани, а уявіть собі, якими б вони стали майстрами після західноєвропейського пенсіонерства? Але, слава Богу, що криваві революційні події взагалі пощадили його, і він мав можливість займатися своєю професійною справою на своїй малій Батьківщині, подалі від двох столиць.

Лише 1922 року П. Котов з'явився в Москві...

Петро Іванович стає москвичем, але, постійно творчо працюючи, він багато мандрує країною (Середня Азія, Кузнецькбуд, Дніпробуд, Красне Сормово, Кавказ, Крим тощо), створюючи значні живописні й монументальні роботи.

«...1937 року я влаштував в Москві свою персональну виставку, на якій показав більше ста робіт, створених у період з 1925 по 1937 рік, а потім перевіз її у Київ. Наприкінці 1937 року я закінчив картину «Красне Сормово» і показав її на виставці «Індустрія соціалізму». Ця картина є моєю першою за радянський період серйозно проробленою живописною річчю. Для радянського павільйону на Всесвітньої виставці у Нью-Йорку мені була замовлена картина на тему «Садоводи в гостях у Мічуріна»...

В першій половині 1941 року я зробив два портрета: портрет художника Сварога і портрет дружини. Ці два портрети стали початком цілої серії портретів, у яких я поставив за мету дати психологічний стан людини й довести живописний їх рівень до надзвичайної висоти...Війна перервала цю роботу на два роки...» (з «Автобіографії»).

1942 року майстер повернувся до Москви і вже у 1943 році він виконав серію портретів: Ф. Головатого – начальника Головного санітарного управління, Смирнова – генерал-полковника, генерал-лейтенанта медичної служби Герголева і академіка М. Н. Бурденка. Як вважав сам П. Котов, найбільш вдалим був портрет Бурденка.

1944 року він поновив серію ще чотирма портретами: віце-президента Академії наук СРСР Л. Орбелі, головного хірурга Південного фронту генерал-лейтенанта Шамова, лауреата Сталінської премії, генерал-лейтенанта медичної служби В. Шовкуненка, народного художника СРСР А. Шовкуненка. Портрет Л. Орбелі придбав Руський музей в Ленінграді, хоча сам автор вважав, що найбільш вдалим став портрет генерал-лейтенанта В. Шовкуненка. Але обидва

портрети Шовкуненків були придбані Третьяковською галереєю в Москві, чим автор дуже пишався.

На Всесоюзній художній виставці 1947 року П. Котов продемонстрував п'ять портретів, серед яких портрет генерала армії І. Х. Баграмяна і академіка М. Д. Зелінського. Саме за портрет Зелінського авторові було присуджена Сталінська премія, а зараз він зберігається в Третьяковській галереї.

«...У 1946 році мені було присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв РРСФР, а 1949 року я був обраний дійсним членом Академії мистецтв СРСР...». На цьому завершується автобіографічні спогади Котова, а саме у той час (кінець 40-вих років) доля зв'язує його життя з українським Харковом і харківською художньою школою.

Петро Іванович Котов не згадував у своїй автобіографії, про те, що активно займаючись творчою роботою, він також викладав у Московському державному художньому інституті ім. В. Сурикова на кафедрі живопису і одночасно – у Всесоюзному державному інституті кінематографії викладав композицію.

Але про його педагогічну діяльність мабуть було достатньо відомо в освітянських колах країни. Тому не випадково, що Михайло Олександрович Шапошников, коли став ректором Харківського державного художнього інституту, звернувся до П. Котова (мовою і за редакцією оригіналу):

«...Глубокоуважаемый Петр Иванович! После долгого молчания я наконец подаю признаки жизни. Волею судьбы я сейчас директор Харьков. Худ. Института. Моя мечта – это увидеть Вас в стенах нашего института, о чем мы пишем Вам в официальном письме. Я глубоко убежден, что Вы окажете нам любезность и неоценимую помощь в деле подготовки кадров, дав свое согласие на преподавание в нашем институте. С нетерпением жду от Вас ответа и Ваши условия на предмет оформления Вас на профессорскую должность. С глубоким уважением, Ваш Шапошников... 27. IX. 48 г.».

В архіві харківського навчального закладу зберігається переписка ректора інституту з посадовцями з Міністерства вищої освіти СРСР про дозвіл на сумісництво Котова в Харкові, де він з початку викладав на умовах погодинної оплати, а офіційно, з 25 січня 1950 року наказом № 12 Петро Іванович був зарахований на посаду керівника батальної майстерні.

А ще у грудні 1949 року М. О. Шапошников писав заступникові міністра вищої освіти СРСР Топчієву: *«В Киеве, во время республиканского совещания руководящих работников ВУЗов, я лично докладывал Вам о состоянии профессорско-преподавательского состава в Харьковском Государственном Художественном институте и укреплении этого состава за счет привлечения крупных специалистов изобразительного искусства. Лауреат Сталинской премии, заслуженный деятель искусств профессор Котов П. И. дал свое согласие на работу в нашем институте по совместительству. Прошу Вас разрешить нам оплачивать тов. Котову П.И. полную профессорскую ставку, так как его работа связана с командировочными расходами...».* Очікуваний дозвіл було отримано.

Таким чином, відомий московський художник, майстер великих тематичних робіт та монументальних творів став регулярно наїжджати до Харкова на заняття, екзаменаційні перегляди та керувати батальною майстернею. Як згадував колишній студент його майстерні, професор О. В. Вяткін, постать П. Котова була яскравою, колоритною. Коли він на десять-п'ятнадцять днів наїжджав викладати до Харкова, життя інституту йшло за окремим, неординарним графіком.

Тобто, відчуваючи дефіцит часу, і Котов, і студенти працювали з ранку до вечора, щоб встигнути зробити як можна більше, взяти від видатного професора більше корисного.

Варто нагадати, що в харківському інституті на той час ще викладали представники старшого покоління, зокрема, професор Семен Маркович Прохоров і професор Олексій Опанасович Кокель, які трохи раніше Котова навчалися в Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв. Зрозуміло, що методика, яку вони декларували й впроваджували, базувалася на старій, перевіреній роками школі академічно-реалістичного живопису, в основі якої була індивідуальна робота зі студентами.

П. І. Котов вимагав від студентів перш за все грамотного рисунка, професійного живописного рішення на основі досконалого знання технологічних процесів – від ґрунтовки і підмальовку до верхніх шарів живописної поверхні. Як згадував О. В. Вяткін, вчителем Петро Іванович був не багатомовним – йому було краще скинути з плечей піджак, схопити пензель і наочно показати студентові, що і як треба зробити на полотні. З іншого боку, він міг годинами розповідати про переваги тієї чи іншої фарби, ділитися секретами професійної майстерності.

О. В. Вяткін згадував і таке: Котов, при усій своїй жвавості і енергійності, якими він заряджав усіх, хто його оточував, був достатньо суворим і вимогливим викладачем, з оригінальним почуттям гумору. Був випадок, коли П. Котов виставив студентові відмінну оцінку. «Пояснить, будь ласка, за що Ви виставили таку оцінку?» – спитав хтось з присутніх викладачів. «Я тут навчаю студентів, а не викладачів!» – відповів Котов. Проте, коли закінчувався трудовий тиждень, студенти разом з метром відправлялися на каток, в театр, а там вже був інший Котов – доброзичливий і дружній.

Можливо, це є характерна риса усіх значних майстрів, а вони, у свою чергу, брали приклад у своїх попередників? А як взагалі передається педагогічна майстерність, чи є закономірність? Думається, є.

Природно, що коли молодий педагог з'являється в майстерні чи аудиторії, то, зазвичай, він ретранслює те краще, що засвоїв від свого наставника-педагога. Згадайте, що писав Котов про своїх вчителів: тільки добрі згадки. Саме від того, що в нього були висококласні, людяні професори, він і сам привносив у майстерню дух професіоналізму і доброзичливості.

Скільки автор згадує своїх вчителів у Харківському інституті, а це були видатні особистості: А. М. Константинопольський, О. В. Мартинець, Б. О. Колесник, З. Д. Юдкевич і багато інших, – усі вони відрізнялися дуже

вимогливим, серйозним ставленням до занять у майстерні, аудиторії, але поза стінами інституту, після занять вони були дуже відкритими, демократичними і доброзичливими людьми.

Ще такий красномовний факт. Коли 1952 року в Москві відбулася I Всесоюзна виставка дипломних робіт в залах Академії мистецтв СРСР і дуже високу оцінку Президента Академії мистецтв О. М. Герасимова одержали три дипломних роботи майстерні П. І. Котова, то у каталозі виставки можна було побачити, що усі три дипломних роботи мали оцінку «добре». Тобто, одержати відмінну оцінку у Котова було дуже важко, але студенти, його учні, ніколи за це не ображались на майстра: цінували його за об'єктивність і розуміли, що таке ставлення до них – їм же на користь.

Олександр Васильович Вяткін згадував, що П. І. Котов запросто запрошував своїх колег і студентів до Москви на виставки, у свою майстерню. Варто процитувати лист одного з випускників майстерні П. Котова Н. Хаертинова, щоб зрозуміти, які стосунки і проблемні питання зв'язували майстра з його учнями:

«Здравствуйте, Петр Иванович! Это пишет Ваш харьковский выпускник автор «Петра под Полтавой».

Петр Иванович! После окончания института меня направили работать в Казанское училище. (Нагадаю: з цього училища хлопчиком починав свій шлях в мистецтві П. Котов! – автор.) Перемена резкая: юг и север! Студенческая скамья и работа педагога! Растеряться было некогда, и я привыкаю к новым людям, осваиваюсь к новой обстановке. В Училище нагрузка хорошая. Веду композицию на 5 курсе, рисунок на 3 и 4 курсах. Свободных дней у меня достаточно: четверг, пятница и воскресенье, а суббота свободна со второй половины дня. Но понедельник, вторник и среда занятия с 8 утра до 6 вечера. В общем, время есть и для творческой работы. Условия почти хорошие.

Петр Иванович! Получилось очень досадно, что я не имею возможности дописать свою дипломную работу, вернее, довести до конца.

У меня возникла даже мысль начинать здесь повторение с некоторыми композиционными дополнениями; и мне кажется, что сделал бы его лучше и по рисунку, и по цвету свежее. Параллельно буду разрабатывать эскиз на другую тему, тему татарскую, из Сабантуя – современный сабантуй. Это большие торжества, смотр духовных и физических качеств народа. Интересно будет решить типаж, движения, веселье, здоровый смех – все это под солнцем, под знойным летним воздухом. Эта идея у меня еще только вынашивается, нет ни эскиза, ни материала никакого. Я хотел узнать Ваше мнение, Петр Иванович.

Петр Иванович! У меня еще одна просьба к Вам. Я вступаю в Союз Художников Татарии, и хотел иметь рекомендацию от Вас, от моего учителя. Фотографии и фрагменты с картины моей я показывал местному председателю ССХ. Ему понравилась она. Петр Иванович! Заочно прошу извинения, что беспокою Вас. Желаю Вам здоровья и новых творческих успехов.

Ваш ученик Хаертинов».

Цей лист є свідомством того, що стосунки між студентами, навіть випускниками, і вчителем заходили за рамки офіційних відношень; тон листа свідчить про духовну, навіть сімейну атмосферу, яка панувала в майстерні. До Петра Івановича будь-який студент завжди міг звернутися, і, навіть самотійні, дорослі особи – випускники інституту, зверталися за порадами і допомогою до свого наставника. Про те ж саме згадує і О. В. Вяткін: «За роки навчання в інституті він став для мене рідною людиною...». І таких свідчень немало.

Петро Іванович Котов викладав у Харкові відносно невеличкий відрізок часу: фактично з 1949 по 1953 рік, коли він раптово пішов з життя (помер у поїзді, який мав доставити його до Харкова, деь біля станції Щербаківської під Серпуховом). Але, за спогадами усіх, кого автор статті чув, або читав, внесок Котова в вищу мистецьку освіту Харкова був надзвичайним, вплив його на формування творчих особистостей вітчизняного образотворчого мистецтва другої половини ХХ віку важко переоцінити.

Варто лише нагадати всього декілька прізвищ випускників Харківського державного художнього інституту – випускників батально-історичної майстерні під керівництвом П. І. Котова.

Є. Данилевський, А. Курнаков – стали Народними художниками СРСР і Росії, дійсними членами Академії мистецтв Росії; В. Полтавець, Є. Трегуб, А. Наседкін, А. Хмельницький – Народні художники України, професори; О. Вяткін, Г. Крижевський – Заслужені діячі мистецтв України, професори; М. Бут – відомий художник-багаліст, заслужений діяч мистецтв Росії та Кабардіно-Балкарії; також ще ціла низка дуже відомих майстрів образотворчого мистецтва. Варто нагадати і тих, хто не навчався конкретно в майстерні Петра Івановича, але багато взяли від нього під час його роботи у харківському навчальному закладі.

О. В. Вяткін згадує, що, наприклад, А. М. Константинопольський – Народний художник України, професор, хоча і навчався в майстерні С. Беседіна, завжди очікував на приїзд професора Котова, консультувався, радився з ним – і вплив мистецтва Котова на нього був дуже значним. Про теж саме згадував і відомий харківський художник К. А. Таньпетер. Тобто прямий і опосередкований вплив П. Котова на всіх студентів харківського навчального закладу був очевидним.

Але дехто з теперішніх дослідників дорікає П. І. Котову за його лауреатство (та ще Сталінське!), прорадянську тематику його творів, навіть за те, що він не постраждав, як інші, в страшні роки політичних репресій і таке інше.

Очевидно, що час свого життя, епоху, в якій доводиться творити – людина, як така, не обирає. А будь-яка влада (тим більш тоталітарна), виділяє і оцінює митців не тільки за їх ідеологічні досягнення, а, часто буває, навпаки, супротив ідеології – за справжню професійність. Згадайте, наприклад, суперечні долі П. Капиці, С. Ріхтера, Д. Шостаковича, М. Сарьяна, нашого харківського Б. Косарева та не багатьох інших, котрі, на перший погляд, були у фаворі, але по-справжньому перебували у стані внутрішньої опозиції до влади і займалися виключно наукою або творчістю.

Так от, як згадували ті, хто знав особисто Котова, а документи це підтверджують: він ніколи не був членом будь-якої партії (а тим більш, комуністичної!), що і тоді, і зараз само по собі дивно – заслужений діяч, лауреат Сталінської премії, академік тощо – він завжди був осторонь політичних чвар чи ініціатив; він ніколи не був членом будь-яких колегіальних органів або комітетів, які б приймали доленосні рішення.

Як розповідала М. І. Мозговенко-Котова, онука художника, коли представники влади запропонували йому зробити портрет Й. Сталіна, а він відмовився, мовляв, без натури не пишу, його дружина впала на коліна і заради дитини змусила його не відмовлятися від цього замовлення. Але відразу ж підготувала торбинку з речами на всяк випадок: з тою владою жартувати було не варто.

Зараз, коли вже промайнув певний час, сучасникам не варто оцінювати події минулого з точки зору сьогоденних, часто стереотипних ідеологічних схем. І взагалі, якщо відкинути ідеологію і політику, в історичній пам'яті, як правило, залишаються лише професіоналізм й майстерність, тобто цінності більш високого порядку, ніж офіційне визнання та слава при житті.

Повертається ж до подій минулого, щоб зробити певні висновки, засвоїти позитивні уроки та повернути з небуття добрі імена тих, чий внесок в наше сьогодення очевидний – справа і для історика, і для дослідника шляхетна і корисна.

Оцінюючи внесок Котова у харківську художню школу, варто згадати лише список тих випускників, що був наведений вище. Але доводиться навіть і сьогодні дивуватися мудрості колишнього ректора М. О. Шапошникова, який спромігся переконати і самого Петра Івановича взятися за керівництво майстернею, і міністерських чиновників погодитися на умови навчального закладу і самого професора. Всього чотири роки, а наслідки, у вигляді високопрофесійних митців для України і Харкова, такі, що майже на півсторіччя вплинули на розвиток харківської школи.

Чи можливо таке сьогодні, коли декларується, згідно Болонському процесу, вільне пересування студентів і обмін викладачами? Звісно, що немає проблем, коли відомий професор приїжджає здалеку з показовою лекцією або, навіть, циклом лекцій у навчальний заклад. Можливо і корисно. Але, якщо мова йде про цілу майстерню (мінімум 10-15 осіб), де професор не тільки надає теоретичні знання, а й виступає в ролі наставника і вихователя певний, достатньо довгий (2-3 роки) період, то зараз, в реальних умовах сучасного мистецького закладу, це виглядає майже неможливим.

Звичайно, і у Котова у Харкові на той час були асистенти – Л. Чернов і Є. Светличний, які працювали зі студентами на постійній основі, але ж певні, та ще й довгострокові жертви і побутового, і матеріального планів з боку запрошеного професора неминучі. Тобто, навчальний заклад повинен зробити неабиякі (матеріальні, в першу чергу) преференції такому професорові, а матеріально-технічний стан мистецьких навчальних закладів України зараз відомо який...

Досвід співробітництва між навчальними закладами, який надавав такі вражаючі результати, можна і треба вивчати, але проблема завжди буде замикатися на особистості, яка буде спроможна так самовіддано, як П. І. Котов, роками підкоряти свої власні плани планам іншого навчального закладу, іншого міста, іншої держави. А якщо таке співробітництво здійснюється з випадковими знаменитостями, та ще й на короткий час – воно, на думку автора, не є ефективним.

Підсумовуючи вище згадане, варто сформулювати певні **висновки**.

По-перше, вони полягають у тому, що внесок такої особистості, як Петро Іванович Котов, в розвиток харківської художньої школи був унікальний і дуже ефективний, його треба досліджувати, а, головне, зберегти у свідомості і пам'яті нащадків.

По-друге, борг мистецтвознавчої гілки Харківської державної академії дизайну і мистецтв, Харківського художнього музею – більш ретельно і науково дослідити та проаналізувати творчість і внесок П. І. Котова у харківську художню школу, зробити його творчий і педагогічний досвід надбанням науково-мистецької та освітянської громадськості України і Харкова. І зовсім було б прекрасно, якщо б була організована виставка живописних творів Котова у Харкові.

По-третє, напередодні святкування 120-річного ювілею видатного майстра, мистецькій громадськості Харкова варто вжити заходів щодо гідної підготовки і відзначення ювілею, шляхом інформування громадськості і студентської спільноти академії про цю видатну людину.

По-четверте, як це не важко в сучасних умовах, для мистецьких закладів освіти знов актуальним є створення механізму та умов запрошення до себе видатних майстрів образотворчого мистецтва європейського масштабу, враховуючи попередній досвід і досягнення професора П. І. Котова.

І по-п'яте. Відносно назви даної публікації: запобігаючи надалі ситуації, коли людина, яка так багато зробила для харківського навчального закладу, не залишилася «незнайомою» для молодих викладачів і студентів, вкрай необхідно створити об'єктивне інформаційне поле, присвячене дуже відомому для попередників «знайомому», яким був для Харкова і харківської художньої школи Петро Іванович Котов.

Залишити в пам'яті харків'ян це ім'я – є борг, який треба належним чином повернути людині, яка на те заслуговує, чого, власно, і намагався досягнути автор цієї публікації.

Література:

1. Васильев В. А. Алексей Афанасьевич Кокель. – Чебоксары, 2008.
2. Репин И. Е. Далекое близкое. – М., 1957.
3. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв, №9. – Харків, 2002.
4. Пономарьова Л. С. Олександр Васильович Вяткін. Життя і творчість. – Харків: ТОВ «Майдан», 2007.

Надійшла до редакції 24.02.2009